

بسم الله الرحمن الرحيم

تفسیری نو از مثال عنکبوت در قرآن

نوشته: دکتر صلاح رشید
ترجمه و نقد: دکتر محمد علی رضایی اصفهانی
تهیه کننده مطلب: andishe

خانه عنکبوت در نظر مفسران

در مورد آیه ۱۴ سوره عنکبوت "ان اوهن البيوت لبیت العنكبوت" تأمل و توقف کردم و سپس به کتاب های تفسیر مراجعه نمودم. مثل تفسیر جامع البیان عن تاویل آیات القرآن، طبری / مختصر تفسیر قرطبی، قرطبی / تفسیر ابن کثیر، ابن کثیر / تفسیر البزمالمحیط، ابی میان آندلسی / فتح الغدی، شوکانی / تیسیر الکریم الرمن فی تفسیر کلام المنان، سعدی / صفوة التفاسیر، صابونی / تفسیر ابی السعود، عمادی / فتح البیان فی مقاصد القرآن، فتویٰ بفاری / زادالمسیر فی علم التفسیر، جوزی / الضوء المنیر علی التفسیر، صلامی / تنویر الازهان عن تفسیر روح البیان، بروسوی / تفسیر القرآن العظیم، قرشی دمشقی).

همه این تفاسیر بر این موضوع اتفاق داشتند که مقصود از "بیت العنكبوت" در این آیه، همان بیت مادی یعنی "خانه" است که عنکبوت به عنوان محل سکونت خود انتخاب می کند. در تفسیرها این خانه را چنین تفسیر کرده اند:

- چیزی از آن دفاع نمی کند. (تفسیر طبری)
- ضعیف ترین خانه است که سرما و گرما را نگاه نمی دارد. (قرطبی)
- خانه ای ضعیف. (ابن میان آندلسی)
- هیچ خانه ای از آن ضعیف تر نیست. (شوکانی)
- از ضعیف ترین خانه هاست. (سعدی)
- ضعیف ترین خانه هاست به خاطر پستی و کوچکی آن. (صابونی)
- هیچ چیزی در سستی نزدیک و مشابه آن ندیدیم. (عمادی)
- هیچ خانه ای ضعیف تر و سست تر از این نیست. (قنوجی بخاری)
- سست ترین خانه ها و ضعیف ترین آنهاست. (اصلامی)
- هیچ خانه ای سست تر از آن در میان خانه های مشترات نیست. (بروسوی)
- ضعیف و سست است. (ابن کثیر قریشی دمشقی)

تعارض دیدگاه مفسران با علوم جدید

- علوم جدید ثابت کرده اند که تارها - بافته های - عنکبوت از قویترین بافته های طبیعی است و سفتی آن از سفتی آهن محکم، محکم تر است. تا آنجا که به نام "آهن میوانی" خوانده می شود.
- خانه عنکبوت از قویترین خانه هاست که از نامیه استمکام بافت آن مشهور است؛ از این رو می تواند در برابر بادهای شدید مقاومت کند و در تارهای خود شکارهای عنکبوت را نگهداری نماید به طوری که نمی توانند از آن جدا شوند.

از آنجا که ایمان کامل داریم که ممکن نیست مقایق علمی با آیات قرآن معارض باشند و اگر تعارض داشتند شکی نیست که آنچه قرآن ثابت کرده او به طور قطعی و نص فرموده [حق است و علوم بشری از حقیقت فاصله گرفته است.

با مراجعه به قرآن کریم و کتاب های تفسیر و کتاب های لغت عربی و نیز مقایق علمی که در مورد عنکبوت و خانه آن و روش زندگی و روابط اجتماعی آن بود، در پی یافتن پاسخی بر این سوال بودم که آیا مقصود آیات غیر از چیزی است که کتاب های تفسیر به آن توجه کرده اند؟ به این منظور، موارد و آیاتی که واژه "اولیاء" در آن به کار رفته بود را جمع آوری کردم تا ببینم چه کسانی ولایت دارند و آیا در آیه ای بیان شده که بت های سافنگی و بت های پلید را اولیاء خود انتخاب کرده اند؟

سپس معنای واژه "اولیاء و ولایت" را در کتاب های لغت عربی جستجو کردم؛ بعد در مورد واژه "بیت" در کتب لغت عربی جستجو کردم تا ببینم آیا عرب این کلمه را به معنای دیگری غیر از معنای رایج (مسکن) استعمال کرده تا آن معنا، مقصود واژه "بیت" در این مثال باشد که فدای سبمان در سوره عنکبوت استفاده نموده است؟

سپس در مقایق علمی در مورد بافته ها و خانه عنکبوت پژوهش کردم تا ببینم که قوت این بافته و این خانه چه اندازه است؛ آیا واقعاً آن خانه - همانطور که در کتاب های تفسیر نوشته اند - ضعیف ترین خانه هاست؟

سپس در مورد روابط اجتماعی عنکبوت ها پژوهش کردم تا ببینم که نوع روابط بین عنکبوت های مذکر و مونث و بچه های آنها چگونه است؛ آنها خانواده واحدی هستند و عرب کلمه "بیت" را بر همسر و فرزندان عنکبوت نیز اطلاق می کند؟ سپس،

نتایج مطالب قبل را با همدیگر ارتباط داده تا ببینیم، با توجه به یافته های من، در اینجا احتمال تفسیر دیگری برای آیه وجود دارد؟

نتایج پژوهش های لغوی و قرآنی

واژه (اولیاء) در قرآن کریم:

کلمه "اولیاء" سی و سه مرتبه در قرآن کریم به کار رفته است و در بیست مورد آنها، این واژه در مصادیق زیر استعمال شده است: کافرون، الذین کفروا، منافقون، یهود و نصاری، الذین اوتوا الكتاب، شیاطین، ابلیس و نسل او، ستمکاران، الذین هادوا. و نیز در موارد: الذین آمنوا و هاجروا و جاهدوا و الذین آووا و نصروا، پدران، برادران از کفار، مومنون، مومنات، بندگان صالح خدا؛ ولی در هیچ آیه ای تصریح نشده که "اولیاء" از بت های سافتگی و بت های پلید باشند.

2- واژه "اولیاء" و معنای ولایت در کتب لغت عربی: گویا ولایت به تدبیر و قدرت و انجام کار اشاره دارد.

3- معنای واژه "بیت" در کتب لغت عربی:

واژه "بیت" در لغت عرب استعمال زیادی دارد؛ به معنای "خانه شعر" و نیز "مسکن، فرش خانه، کعبه و قبر" می آید و نیز به همسر مرد و خانواده اش گفته می شود. در معجم الوسیط آمده است: "بیت الرجل: زن و عیال او" و در لسان العرب آمده است: "بیت الرجل: زن او" در قاموس محیط آمده است: "البیت: عیال مرد" و در صحاح آمده است: "البیت: عیال مرد"

نتایج پژوهش های علمی در مورد عنکبوت

مقایق علمی در مورد تارها و بافته های عنکبوت و خانه آن:

تارهای عنکبوت از پروتئین ساخته می شود که در مفره های مریری، شکل می گیرد و آنچه به دست می آید جداً قوی است؛ استمکام آن از استمکام آهن محکم، بیشتر است و دو برابر کش می آید بدون آنکه پاره شود(۱) و این (بافته عنکبوت) در همه موارد، از قویترین الیاف طبیعی به شمار می آید.

شبکه ای که عنکبوت ایجاد می کند قدرتی دارد که ممکن است بتواند زنبور عسل را- که حجم آن چند برابر عنکبوت است- بدون این که آن شبکه تحت تاثیر قرار گیرد یا پاره شود، متوقف کند، در حالی که آن زنبور سرعتی حدود ۳۲ کیلومتر در ساعت دارد.

"شرکت کندیه" اقدام به تولید تارهای عنکبوت کرده است تا از آنها نخ های پزشکی و طناب هایی برای صید ماهی ها و لباس ضد گلوله بسازد.(۲) ساکنان جزایر "سلمون" نیز در قدیم به ساخت تورهای ماهیگیری از نخ های عنکبوت می پرداختند. بدین ترتیب روشن است که "بیت عنکبوت" - به معنای خانه عنکبوت- از قویترین مخلوقات مشهور است. اگر قویترین آنها نباشد.

مقایق علمی در مورد زندگی عنکبوت ها و روابط اجتماعی آنها:

عنکبوت ها، گروهی هستند که در جهان بیش از سی هزار نوع آنها وجود دارد و در

مجموعه و شکل و روش زندگی متفاوت هستند؛ روش زندگی فردی همراه دشمنی با یکدیگر در آنها غالب است و انواع اندکی از آنها یافت می‌شوند که به صورت دسته جمعی زندگی می‌کنند.

جمله عنکبوت‌های ماده از نرها بزرگتر است: غالباً فقط در هنگام ازدواج همدیگر را ملاقات می‌کنند و عنکبوت نر قبل از عروسی، اقدام به رقص‌ها و حالات مشخصی در برابر عنکبوت ماده می‌نماید که مقصودش جلوگیری از غریزه دشمنی عنکبوت ماده است. هنگامی که آمیزش آنها تمام می‌شود، عنکبوت نر غالباً در لانه باقی می‌ماند و اقدام به پنهان شدن از عنکبوت ماده می‌کند، چرا که می‌ترسد او را بکشد. کشتن عنکبوت نر بعد از تمام شدن آمیزش جنسی، در بین بسیاری از عنکبوت‌ها اتفاق می‌افتد؛ مشهورترین این عنکبوت‌ها "بیوه سیاه" است. در برخی از انواع آنها، عنکبوت ماده، عنکبوت نر را (ها) می‌کند تا هنگامی که فرزندان از تخم خارج می‌شوند، اقدام به قتل او کنند و او را بخورند. در انواع دیگری از عنکبوت، مادر، اقدام به تغذیه فرزندان کوچکش می‌کند تا این که بزرگ می‌شوند و مادرشان را می‌کشند و می‌خورند.

از این مطالب روشن می‌شود که نظام اجتماعی و روابط خانوادگی عنکبوت، بر اساس مصالح موقت است، به طوری که هر گاه این مصالح تمام می‌شود، دشمن همدیگر می‌شوند و برخی، برخی دیگر را می‌کشند. این دشمنی شدید فقط بعد از اتمام مصلحت‌ها جلوه‌گر می‌شود و روابط سست و ضعیف بین افراد خانواده عنکبوت آن را سست‌ترین خانواده‌ها در میان آفریده شدگان مشهور قرار می‌دهد.

اشکال و پاسخ

صاحبان کتاب های تفسیر بر آنند که مقصود از مثال در آیه ۱۴ سوره عنکبوت (مثل الذین اتفخوا من دون الله اولیاء کمثل العنکبوت اتفخت بیتا) آن است که مشرکان، معبودان (و بت هایی) غیر از خدا را انتساب می کنند که در هنگام حاجت، امید یاری و فایده و رزق از آنان دارند و در سختی ها به آنان تمسک می جویند. (۳) برفی مفسران بر آنند که منظور از "اولیاء" در اینجا بت های ساختگی و بت های پلید هستند. (۴) ولی با مراجعه به مواردی که واژه "اولیاء" در قرآن آمده است در می یابیم که آیات قرآن در بیست مورد از سی و سه مورد، تصریح کرده که آن اولیاء، از زندگان (مثل کافران و...) هستند و همانطور که قبلاً گذشت، هیچ آیه ای از آیات قرآن کریم تصریح نکرده که "اولیاء" از بت های ساختگی و بت های پلید باشند و این مطلب همسویی معنای "ولایت" است. همانطور که در لغت عرب وارد شده بود، معنای "ولایت" یاری است که اشاره به تدبیر، قدرت و انجام کار دارد و "ولی" همان دوستدار، دوست و یاور است و این کارها و تصرفات از جمادات صادر نمی شود. با مراجعه به مقایق علمی جدید در مورد تارها (بافته های عنکبوت و خانه او متوجه این نکته می شویم که علم جدید بدون شک اظهار می کند: بافته های عنکبوت از قویترین بافته های طبیعی است و صفت سفتی و محکمگی دارد. هنگامی که ما قبول کردیم مقصود آیه از "بیت"، خانواده و روابط خانوادگی است، توصیف قرآن از آن به عنوان سست ترین خانواده (ان او هن البیوت لبت العنکبوت) مطابق چیزی است که خداوند برای بندگان، از خلال علم جدید، در مطالعه میات عنکبوت ها، روشن کرده است. از طرفی، جهت شباهت، در مثالی که در قرآن زده شده است، به طور جدی واضح می

شود، چون کسانی که غیر از خدا را دوستان و یاوران خود انتخاب می کنند فقط برای انجام مصلحت های دنیوی است که به چنین انتخابی دست می زنند و هنگامی که این مصلحت ها تحقق یافت، یا در دنیا و یا در آخرت دشمن یکدیگر می شوند .

(الافلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین؛ در آن روز دوستان برفی دشمنان برفی دیگرند مگر افراد پارسا و تقوا پیشه- (زخرف / ۶۷) همانطور که بیان کردیم، این روابط موقت و مصالح آنی بر عنکبوت و خانواده او منطبق است.

از طرف دیگر، بین کسانی که غیر از خدا را دوستان و یاوران خود انتخاب می کنند و بین عنکبوت و بیت او (= مسکن او) تفاوت بسیار می یابیم. از این جهت که رابطه بین کسانی که غیر خدا را دوست و یاور می گیرند رابطه بین زندگان است و آن رابطه محبت و دوستی و یاری گری است و این مطلب بدان سبب است که معنای "ولایت" (در اولیاء) تحقق یابد.

اما روابط بین عنکبوت و خانه مادی او (مسکن) رابطه بین موجود زنده و جماد (موجود غیر زنده) است؛ پس در اینجا معنای "ولایت" به معنی دوستی و یاری گری تحقق نمی یابد، چون جمادات، نیروی تدبیر، اعمال قدرت و انجام کار ندارند. در این آیه یکی از موارد اعجاز علمی قرآن جلوه گر می شود؛ این مقایق- از خانواده و میات عنکبوت ها- جدیداً کشف شده که خانواده عنکبوت سست ترین خانواده هاست و قرآن کریم بیش از هزار سال قبل از اکتشاف آن- توسط بشر- به این حقیقت اشاره کرده است.

هنگامی که به آخر آیه ۱۴ سوره عنکبوت نگاه می کنیم متوجه این مسئله می

شویم که **لو کانوا یعلمون**. اگر (بر فرض) می دانستند. اشاره می کند که آنان مقصود (این مثال قرآنی) را نمی دانستند چون این حقیقت علمی، در هنگام نزول قرآن برای بشر شناخته شده نبود.

طبق آیه ۴۳ سوره عنکبوت یعنی "و تلك الامثال نضربها للناس و ما یعقلها الا العالمون"، این مثال را برای مردم می زنیم و جز دانیان در مورد آن فردورزی نمی کنند. "فدا ما و شما را از آنان - دانیان فردورز- قرار دهد. نیز مشخص است که مقصود از مثال (بیت عنکبوت) غیر از معنای ظاهری آن است.

پی نوشت:

۱. ر - ك: المشرات في القرآن و الاماديت النبويه و التراث الشعبي الكويني، دكتور و سيمه الموطي.
۲. تقرير نكسيناير ۲۰۰۲م.
۳. ر - ك: تفسير طبرسي، ابن كثير و ديگران (ذيل آيه).
۴. ر - ك: زاد المسير في علم التفسير، جوزي.

*مترجم این مقاله دکتر محمد علي رضايي اصفهاني، عضو هیئت علمی مرکز جهانی علوم اسلامی و پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی و نیز رئیس هیئت مدیره انجمن علمی قرآن پژوهی و مدرس موزه و دانشگاه است. از آقای دکتر رضايي اصفهاني تاکنون هشت جلد کتاب و بیش از بیست مقاله تخصصی در موزه علوم قرآن و

مدیث منتشر شده است؛ یکی از کتاب های ایشان پژوهشی در اعجاز علمی قرآن بوده که برنده چهار جایزه کشوری است.

ناشر

برای زحمتی که در جهت تهیه مطالب انجام دادیم ، صلواتی در جهت تعجیل ظهور مولایمان حضرت محبت ابن المسن ع بفرستید.